

Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri

*Nazan KUTER¹, H.Emre ÜNAL²

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Çankırı

²Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri A.B.D., Ankara

Sorumlu yazar: nkuter@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi: 31.07.2009

Özet

Doğal, kültürel ve tarihi değerlerin kaynak olarak kullanıldığı turizm sektöründe, özellikle çevre üzerindeki olumsuz etkilere karşı alternatif olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik yaklaşımlarından biri ekoturizmdir. Doğal kaynakların sürdürülebilirliğini güvence altına alan, yöre halkının ekonomik açıdan gelişimini sağlayan ve sosyo-kültürel değerlerin korunması olarak değerlendirilen ekoturizm; ekolojik sistemin korunması ve gelecek nesillere aktarılması yönünde sorumluluk taşıyan doğa temelli bir turizm aktivitesidir. Ancak; ekoturizmin iyi kontrol edilememesi durumunda, doğaya, doğal yaşama, yerel halka, yerel ve ulusal ekonomiye olumsuz etkileri de olmaktadır. Ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda olumlu/olumsuz etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada; sürdürülebilirlik, sürdürülebilir gelişme, sürdürülebilir turizm ve ekoturizm kavramları irdelenerek, ekoturizm faaliyetlerinin amacına uygun olarak gerçekleştirilebilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alternatif Turizm, Doğal Kaynaklar, Sürdürülebilirlik

Environmental, Economic and Socio-Cultural Impacts of Ecotourism within the Frame of Sustainability

Abstract

In tourism sector, where natural, cultural and historical values are utilized as resource, ecotourism is one of the alternative approaches of sustainability, especially emerging against negative impacts on environment. Ecotourism is a nature-based tourism activity and it not only assumes responsibility for preserving the ecological system and its transfer to next generations, but also ensures sustainability of natural resources, offers economical growth to local community, and maintains socio-cultural heritage. However, ecotourism may also have negative effects on natural life and local community, as well as on local and national economy in case of lack of proper management. The main scope of this study is to investigate both positive and negative impacts of ecotourism through environmental, economic and socio-cultural perspectives and to achieve this, concept of sustainability, sustainable development, sustainable tourism and ecotourism were examined and proposals intended to maintain ecotourism activities within their relevant objectives were exhibited.

Keywords: Alternative Tourism, Natural Resources, Sustainability

Giriş

Ülke ekonomisine ulusal ve uluslararası düzeyde büyük katkı sağlayan turizm, sosyal ve kültürel kalkınma süreçlerinin gelişmesine de yardımcı olan önemli bir sektördür. Turizm faaliyetlerinin, ülkelerin sahip olduğu özgün değerleri kullanma imkanı vermelerinin yanı sıra, istihdam sağlama, eşit gelir dağılımı ve kırsal alanların kalkınmasına da büyük katkısı vardır. Ancak doğal, kültürel ve tarihi çevre değerlerinin korunmasında turizmin fiziksel planlamasının önemi dikkate alınmadığı zaman turizm, fiziksel çevreyi kirleten bir boyut kazanmaktadır. Turizm aktivitelerinin bu olumsuz etkileri sonucu çevreye duyarlı

turizm yaklaşımları ve doğal kaynakları koruma kavramları, sürdürülebilirlik tartışmaları ile birlikte gündeme gelmiş ve yeni bir turizm çeşidi olarak ekoturizm önem kazanmıştır.

Kitle turizmine bir tepki ve alternatif olarak 1990'lı yıllarda gelişme gösteren ekoturizm kavramı, kırsal ve kültürel turizmin unsurlarını içermekte ve hassas doğal ve kültürel alanlarda geliştirilebilecek en uygun turizm türü olarak ifade edilmektedir. Kontrolsüz gelişen kitlesel turizm hareketinin çevre ve toplum üzerindeki tahribatları karşısında ekoturizm, sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında önemli bir araç olarak görülmektedir.

Ekoturizm, sürdürülebilir turizmin bir alt bölümünü oluşturmaktadır. Bazen sürdürülebilir turizmle eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte, ekoturizm sürdürülebilir turizm şekillerinden biridir (Avcıkurt, 2007). Turizm açısından sürdürülebilirlik kavramı, turizmin kaynağı olan doğal, tarihi, kültürel, sosyal ve estetik değerlerin korunup geliştirilerek çekiciliklerinin devamını sağlanmasını ifade etmektedir. Sürdürülebilir turizm; yeni faaliyetlerin ve gelişmelerin çevresel etkilerinin etkili kullanımı olarak da ifade edilebilmektedir (Demir ve Çevirgen, 2006b). Doğal, çevresel, biyolojik ve sosyo-kültürel kaynakların korunmasında ve kayıpların en aza indirilmesinde, turizm alanındaki faaliyetlerin ve getirilerinin gelecekte de artırılarak, devamını mümkün kılacak tek yol sürdürülebilir turizmdir. Bunun en iyi şekli de ekoturizm olarak kabul edilmektedir (Akşit, 2007).

Dünyanın ve Türkiye'nin çeşitli yörelerinde ekoturizm adı altında yapılan turizm aktivitelerinin; doğal, kültürel ve tarihi değerlere, doğal yaşama, yerel halka, yerel ve ulusal ekonomiye olumlu/olumsuz etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada; ekoturizmin önemi vurgulanmış ve bu kapsamda öneriler geliştirilmiştir.

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilirlik; bugünün ihtiyaçlarını karşılarken doğal kaynakları korumak ve gelecek nesillere iyi bir çevre bırakmak için yapılan faaliyetlerdir (Collin, 2004). Sürdürülebilirlik kavramı ilk defa 1980 yılının Mart ayında yayımlanan Dünya Koruma Stratejisi (WCS-The World Conservation Strategy) ile kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Dünya Koruma Stratejisi; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO-United Nations Educational Scientific and Cultural Organization), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO-Food and Agriculture Organization of the United Nations), Dünya Vahşi Yaşamı Koruma Fonu (WWF-World Wildlife Fund), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP-United Nations Environment Programme)'in destekleriyle Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması İçin

Uluslararası Birlik (IUCN-International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) tarafından hazırlanmıştır (Gössling ve ark., 2009). Sürdürülebilir gelişme ise; “gelecek nesillerin menfaatlerinin korunmasını ve insanların bugünkü menfaatlerinin memnuniyetini dengeleyen gelişme” olarak tanımlanmıştır (Collin, 2004). IUCN, UNEP ve WWF sürdürülebilir gelişmeyi, “yan ekosistemlerin taşıma kapasitesi içinde yaşarken insanların hayat kalitesini artırmak” olarak tanımlamıştır. Uluslararası Yerel Çevre Girişimleri Konseyi (ICLEI-The International Council for Local Environmental Initiatives)'nin tanımına göre ise sürdürülebilir gelişme; “temel çevre, ekonomik ve sosyal hizmetlerin bağlı olduğu doğal, yapay ve sosyal sistemlerin varlığını sürdürdürebilmelerine tehdit oluşturmadan herkese bu hizmetleri sunan gelişmedir” şeklinde ifade edilmiştir (Hounscome ve Ashton, 2001).

Sürdürülebilir turizm, bugünkü turistlerin ve ev sahibi bölgelerin ihtiyaçlarını gelecek ile ilgili fırsatları koruyarak ve artırarak karşılayan turizm gelişmesi gibi sürdürülebilir gelişme prensiplerine dayanarak tanımlanmıştır (Leung ve ark., 2008). Sürdürülebilir turizm; genellikle küçük ölçekli, politika kararlarında yerel halkın katılımına saygı duyan ve kültürel ve çevresel etkilere duyarlı bir turizm çeşididir (Mccoll ve Moisey, 2008). Sürdürülebilir turizmin ilkeleri Dünya Turizm Örgütü (WTO-World Tourism Organisation) tarafından 1988 yılında belirlenmiş olup, sürdürülebilir turizm; “kültürel bütünlüğü, temel ekolojik süreçleri, biyolojik çeşitlilik ve yaşam destek sistemlerini korurken aynı zamanda ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçları da sağlayabilecek şekilde tüm kaynakların yönetimi olarak öngörülmüştür” şeklinde tanımlanmıştır (WTO, 2009).

Sürdürülebilir turizm, turizmin etkileriyle ilgili görünen kaygılarından ortaya çıkmıştır (Gössling ve ark., 2009). Sürdürülebilir turizm kavramının ortaya çıkmasında 1960'lı yılların en önemli turizm hareketlerini oluşturan kitle turizminin hızlı yükselişinden başlayarak, günümüze kadar turizmin geçirdiği tarihsel gelişim süreçleri etkili olmuştur. 1970'li yıllarda turizm ile ilgili

yayınlarında, özellikle turizmin gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki rolü ve olumsuz potansiyel etkileri konularına dikkat çekilmiştir. Yine bu yıllarda ziyaretçi yönetimi kavramı gelişmiştir. Turizm ekonomik, fiziksel ve sosyal etkileri konusunda 1980'li yıllarda yazılan eserler dünya çapında büyük bir etki yaratmıştır. Ayrıca turizm ve ev sahibi toplum arasındaki ilişkiler ilk defa detaylı olarak tartışılmaya başlanmıştır. Turizm ile ilgili bu tartışmalarla birlikte bu yıllarda yeşil turizm kavramı ortaya çıkmıştır. Özellikle yeşil turizm kavramının sıkça kullanılması ile çevresel konulara olan ilgi artmaya başlamıştır. Turizmin çevresel faydalarını en üst düzeye çıkaran ve tüm çevresel maliyetleri azaltan bir turizm şekli olan yeşil turizm, devletler düzeyinde geniş bir etki yaratmıştır. Örneğin, 1991 yılında İngiliz Turizm Kurulu "Turizm ve Çevre: Dengenin Sürdürülmesi" isimli bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor, turizmin gelişmesinde daha çevre dostu olan kuralları ortaya koymuştur. 1992 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma konferansıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma ile ilgili uygulamalar konusunda Gündem 21 ortaya çıkmış ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili ilkeler dünyaya yayılmaya başlamıştır (Demir ve Çevirgen, 2006a).

Sürdürülebilir bir turizm ve ekoturizm ancak; çevresel ve ekolojik anlamda sürdürülebilir, ekonomik anlamda uygulanabilir ve sosyal anlamda ise kabul edilebilir özelliklere bağlı olarak çevreci bir yönetim ve planlamalarla gerçekleşme olasılığına sahiptir (Gössling, 1999). Kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevre tahribinin önlenmesini amaçlayan sürdürülebilir turizmin özellikleri Akşit (2007)'e göre;

- Doğa temelli olması (ziyaretçiler doğal alanlardaki doğal ve geleneksel kültür unsurlarını gözlemliyor ve anlamaya çalışıyorlar)
- Biyoçeşitliliğin korunmasına katkıda bulunması
- Yerel toplumların refahını desteklemesi
- Olumsuz çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin minimuma indirgenmesi için aktivitelerini hem turistler hem de yerel halkın sorumluluğunda düzenlemesi

- Yenilenemez kaynakların minimum kullanımını gerektirmesi
- Yerel mülkiyetin ve yerel topluma dönük istihdam imkanlarının üretilmesini öngörmesi şeklinde sıralanmıştır.

Ekoturizm

Ekoturizm kavramı ve gelişimi

Ekoturizm kavramı kökeni Yunanca oikos (ev) ve logos (kelime)'a dayanan, organizmalar ve onların çevresi ile ilişkilerini inceleyen ve bilimsel anlamda ekoloji olarak adlandırılan kelimedenden ortaya çıkmıştır. İnsan diğer organizmalar gibi çevresi ile etkileşim halindedir. Ekoloji doğal olarak biyolojik toplulukların korunması kadar, yerel kültürlerle saygıyı da gerektirmektedir. Buradan hareketle ekoturizm, ev sahibi bölgenin farklı özelliklerinin en az hasar görmesini sağlayacak ziyaret etkinliklerini ifade etmektedir (Demir ve Çevirgen, 2006b). Ekoturizm teriminin etimolojisi konusunda literatürde bir fikir birliği yoktur. Bazı araştırmacılar, terimin kökeninin Hetzer'in 1965 yılında ekoturizmle ilgili yazılarına kadar dayandığını savunmaktadırlar. Hetzer'e göre ekoturizm; özellikle kuşlar ve diğer yaban hayatı, doğal alanlar, kayalıklar, mağaralar, fosil alanları, arkeolojik sitler, sulak alanlar ve nadir türler veya tehlike altındaki türlerin bulunduğu alanlar gibi doğal ve arkeolojik kaynaklara dayanan turizmdir (Caldicott ve Fuller, 2005). Hetzer daha sorumlu bir turizm için dört ana husus ortaya koymuştur. Bunlar; minimum çevresel etki, yerel kültüre minimum etki ve maksimum saygı, yerel ekonomi için maksimum fayda ve turistlerin maksimum deneyim kazanmasıdır (Çelem ve Kılıç Benzer, 2007). Öztürk (2005)'e göre; ekoturizm olgusu ilk olarak 1987 yılında Ceballas-Lascurian tarafından, "insanın olumsuz etkilerinin nispeten az olduğu alanlara manzara, bitki örtüsü ve hayvanların yanı sıra geçmişte ve günümüzde halen bulunan kültürel kaynak değerlerine hayranlık duymak, hoşlanmak ve özel bir çalışma yapmak için yapılan seyahatler" olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası Ekoturizm Derneği (TIES-The International Ecotourism Society) (1990)'nin tanımına göre ekoturizm; çevreyi

koruyan ve yerel halkın refahını geliştiren, doğal alanlara yapılan sorumlu seyahattir. IUCN ise ekoturizmi; “geçmiş ve gelecekteki kültürel özelliklerin her birine eşlik ederek düşük ziyaretçi etkisi ile korumayı geliştiren, yerel halkın aktif sosyo-ekonomik katılımına olanak tanıyan, doğadan zevk almak ve doğanın değerini anlamak amacıyla doğal alanda yapılan çevresel açıdan sorumlu seyahat” olarak tanımlamıştır (The Nature Conservancy, 2009). Ayrıca ekoturizm; WWF tarafından “vahşi doğa çevresinde doğal çevreye en az etkide bulunan ve bu arada yerel topluluklara ekonomik fayda sağlayan turizm türü” (Yücel, 2002), Saskatchewan Ekoturizm Topluluğu tarafından, “eğitim, takdir etmek ve yabani bitki ve hayvanlar ile kültürel özelliklere sahip olan doğadan zevk almak amacıyla, nispeten bozulmamış ve kirletilmemiş doğal alanlara yapılan saygılı ve çevreye karşı sorumlu seyahat” (Saskatchewan Environmental Society, 2009) ve Collin (2004) tarafından ise; “doğal kaynakların korunmasıyla yerel halka mali faydalar sağlayan ve çevreyi olumsuz etkilemeden, insanların doğal alan bilincini artıran turizm türü” olarak tanımlanmıştır.

Kitle turizmine bir tepki ve alternatif olarak 1990’lı yıllarda gelişme gösteren ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında etkin rolü olan ekoturizm, doğal ve kültürel alanlarda geliştirilebilecek en uygun turizm türü olup, amacına uygun olarak gerçekleştirildiği takdirde, hassas ekosistemlerin korunması ve bu bölgelerin içersinde ve yakın çevresinde yaşayan halkın ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmesine katkı sağlayacak kaynak yaratabilen önemli bir etkidir.

1998’de Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi 2002 yılını “Uluslararası Ekoturizm Yılı” olarak ilan etmiştir. 2001’den başlayarak, Mozambik, Brezilya, Avusturya, Seyşel Adaları, Cezayir, Ekvator, Maldiv Adaları, Fiji ve İsveç’te “Ekoturizmin Yönetimi, Gelişimi ve Planlanması” konusunda çeşitli toplantılar düzenlenmiş ve 9-22 Mayıs 2002’de Kanada’da UNEP önderliğinde “Dünya Ekoturizm Zirvesi” toplanmıştır. Bu, ekoturizm konusunda yapılan ilk dünya zirvesidir. Zirvede ekoturizm, sürdürülebilir

kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmış ve az gelişmiş bölgelerdeki yoksullukla mücadelede bir çözüm olarak öne sürülmüştür. Bu tarihten sonra da Güney Afrika, Belize ve Ruanda gibi ülkelerde benzer toplantılar devam etmiştir. Ruanda’da yapılan “Afrika’da Milli Park ve Korunan Alanlarda Ekoturizm Semineri”, korunan alanlarla ilgili gerçekleştirilen ilk seminerdir (Erdoğan, 2005). 14-16 Mayıs 2007 tarihlerinde Oslo/Norveç’te düzenlenen “Küresel Ekoturizm Konferansı”nda ise, “Dünya Ekoturizm Zirvesi”nden buyana geçen beş yıl içerisindeki gelişmeler değerlendirilmiş ve son eğilimler incelenerek ekoturizmin koruma ve sürdürülebilir gelişmeye olan katkısının güçlendirilmesi için gerekli politika ve düzenlemelerin oluşturulmasının acil önem teşkil ettiği vurgulanmıştır.

Dünyada artık keşfetmek amaçlı olarak yapılan ekoturizm, son yıllarda ülkemizde de sık sık gündeme gelmekte, fakat sadece yayla turizmi olarak düşünülmektedir. Oysa bir bütün olarak ele alınması gereken ekoturizm, sosyal ve kültürel faaliyetleri de içine alan, geniş alanlarda birçok aktiviteyi kapsayan bir etkinliktir (Özkan Yürük, 2003). Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın Türk turizmini geliştirmek için belirlediği hedefler arasında çevreye duyarlı projeler ve sürdürülebilir turizm bulunmaktadır (Erdoğan, 2005). Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı’nda ise; “Turizmin Çeşitlendirilmesi Stratejisi” kapsamında alternatif turizm türlerinden öncelikli olarak sağlık turizmi ve termal turizm, kış turizmi, golf turizmi, deniz turizmi, ekoturizm ve yayla turizmi, kongre ve fuar turizminin geliştirilmesi strateji olarak belirlenmiştir (Anonim, 2007).

Ekoturizmin amaçları / ilkeleri

Ekoturizm geniş alanlardaki ekolojik yapıyla birlikte düşünülmesi gereken bir turizm türü olduğundan, bütün turizm çeşitlerinde bunların dengesini bozacak müdahalelerden kaçınılması ana amaçtır. Ekoturizmde, kitle turizminin aksine turist sayısını aza indirmek ve turizmi yıl içinde yaymak, doğal çevreye yapılan baskıyı azaltmak, tahribatı düzeltmeye değil,

önlemeye yönelik planlar yapmak ve uzun vadeli ekonomik çıkarları gözetmek daha ön plandadır. Bireyler veya küçük gruplar halinde insanların doğal çevreyi ve yerel halkın yaşantısını yerinde yaşayarak öğrenmesi amacıyla el değmemiş doğal alanlara seyahat etmelerinin sağlanması ekoturizm turlarıyla gerçekleştirilebilir. Böylece kontrollü turlar sayesinde hem çevresel bozulmayı önlerken, hem de yerel halkın ekonomik kazancının sağlanması amacı da gerçekleştirilebilmektedir (Arslan, 2005). WTO'ya göre ekoturizmin amaçları (Özkan Yürük, 2003);

- Turizmin doğal ve geleneksel çevreye verdiği tahribatın en alt düzeye indirilmesi
- Turistlere ve yerel halka doğanın ve geleneksel sosyo-kültürel çevrenin korunmasına yönelik eğitim verilmesi
- Turizmin yerel halkın ihtiyaçlarının karşılayan, yerel yönetim ve halkla işbirliği içinde gelişen sorumlu bir ticaret olarak özendirilmesinin sağlanması
- Koruma kapsamındaki (doğal ve sosyo-kültürel) alanların yönetim için kaynak ayrılması
- Turizmin negatif etkisinin en alt düzeye indirilmesi amacıyla sosyo-kültürel ve doğal çevreye yönelik uzun vadeli takip ve değerlendirme programlarının desteklenmesi
- Turizmin yerel halkın geçimine katkıda bulunmasını sağlayacak şekilde geliştirilmesinin temini
- Turizmin gelişiminin yörenin sosyal ve çevresel kapasitesini artıracak şekilde gelişmesinin temini
- Çevreyle uyumlu, doğal ve geleneksel sosyo-kültürel yaşamla iç içe geçen, yöresel bitki örtüsünü ve yaban hayatını koruyan turizmin alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesidir.

WTO tarafından hedeflenen ve ülkemiz tarafından da kabul edilen hedefler; doğal ve kültürel mirasın korunma statüsünün geliştirilmesi, bakanlık tarafından da yürütülen turizm çeşitlendirme politikasının ana hedeflerinden birisi olan kırsal alanlarda ve korunmuş alanlar civarında bulunan yerel toplumların yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve doğa, yerel kültürler ve onların çeşitliliği

hakkında daha iyi bilgi ve saygının teşvik edilmesidir (Özkan Yürük, 2003). Ekoturizm; turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileriyle ilgili olan sürdürülebilir turizmin ilkelerini kabul etmektedir. Ayrıca onu daha geniş bir kavram olan sürdürülebilir gelişmeden farklı kılan aşağıdaki özel ilkeleri de kabul etmektedir (World Ecotourism Summit, 2002);

- Doğal ve kültürel mirasın korunmasında aktif olarak katkıda bulunur
- Planlanma, geliştirme ve işletme ile yerel halkın refahını artırmaya yönelik faaliyetlerde yerel halkı dahil eder
- Ziyaretçilere gidecekleri yerlerin doğal ve kültürel mirası hakkında bilgi verir
- Küçük gruplar için düzenlenmiş turlar olmasının yanı sıra, seyahat edenlerin kendilerini daha bağımsız hissetmelerine de katkıda bulunur.

Marques (2000)'e göre ekoturizmin; çevresel korumayı teşvik etmek, açıklayıcı eğitici deneyimleri teşvik etmek, yerel halk katılımını sağlamak ve kazançlı işletme niteliğinde olmak gibi dört temel ilkesi vardır. TIES (1990)'e göre ekoturizm aktivitesine katılanların aşağıdaki ekoturizm ilkelerini yerine getirmeleri gerekmektedir;

- Etkileri en aza indirmek
- Çevresel ve kültürel bilinç ve saygı oluşturmak
- Hem ziyaretçiler hem de ev sahipleri (yerel halk) için olumlu deneyimler sağlamak
- Koruma için doğrudan mali faydalar sağlamak
- Yerel halka mali faydalar ve yetkilendirme sağlamak
- Ev sahibi ülkelerin politik, çevresel ve sosyal şartlarına olan duyarlılığı artırmak

Ekoturizmin özellikleri

Ekoturizmle ilgili olarak evrensel bir tanım olmamasına rağmen genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (WTO, 2009);

- Turistlerin temel motivasyonunun; doğal alanlarda yaygın olan geleneksel kültürlerin yanında, doğayı gözlemlemek ve doğanın değerini bilmek olduğu tüm doğa temelli turizm çeşitleridir
- Eğitim ve yorumlama özellikleri içerir

- Genellikle, ancak özellikle uzman ve küçük, yerel işletme sahipleri tarafından küçük gruplar için düzenlenmemiştir. Farklı büyüklüklerdeki yabancı tur operatörleri de genellikle küçük gruplar için ekoturizm turları düzenlemekte, işletmekte ve/veya pazarlamaktadırlar
- Doğal ve sosyo kültürel çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltır
- Doğal alanların korunmasını;
- ev sahibi toplumlar, kuruluşlar ve koruma amacıyla doğal alanları yöneten yetkililer için ekonomik faydalar yaratması,
- yerel halk için alternatif istihdam ve gelir olanakları sağlaması,
- hem yerel halk hem de turistler arasında, doğal ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik bilincin artırılmasını sağlaması açısından destekler.

Bugün de geçerliliği olan ve korunan ve çevresel açıdan yönetilen alanlardaki ekoturizmin özellikleri ise şu şekilde listelenebilir (UNESCO ve MAB, 2002);

- Ekoturizm, pozitif çevre ahlakını ve katılımcılarına çevreye duyarlı bilinçli davranışları teşvik etmeli
- Ekoturizm, doğal kaynakları tahrip etmez ya da doğal çevre sürecine müdahale etmez
- Ekoturizm, dışsal değerlerden ziyade içsel değerlere yoğunlaşır. İmkanlar ve hizmetler asla kendi içlerinde cazip hale gelmezler
- Ekoturizm, felsefede eş merkezlikten daha ziyade canlı merkezlidir. Ekoturist çevrenin kendi koşullarını kabul eder, çevrenin kendi rahatlığı için değiştirilmesini beklemeyiz
- Ekoturizm, yaban hayatı ve doğal çevreye fayda sağlamalıdır. Çevre ve ekolojik fonksiyonlar esasen turizm tarafından rahatsız edilmeden korunur
- Ekoturizm, doğal çevreyle ilgili ilk elden tecrübe kazandırır. Filimler ve hayvanat bahçeleri ekoturizm açısından deneyim oluşturmazlar
- Ekoturizm, fiziksel başarı veya macera arayışından çok eğitim ve/veya hayranlık kriterleri ile ölçülen bir memnuniyet beklentisine sahiptir
- Ekoturizmin, yüksek bilgi ve tecrübeye dayanan boyutu vardır.

Bugün doğal alanlarda yapılan çoğu turizm türü ekoturizm olmadığı gibi sürdürülebilir de değildir. Ekoturizm koruma, eğitim, ziyaretçi sorumluluğu ve aktif halk katılımı özelliği ile doğa turizminden ayrılmaktadır. Ekoturizm spesifik olarak aşağıda belirtilen niteliklere sahiptir (The Nature Conservancy, 2009);

- Çevreye duyarlı, düşük etkili ziyaretçi davranışı
- Yerel kültürlerin ve biyoçeşitliliğin değerini anlayıp, duyarlı olmak
- Yerel korumacı girişimleri desteklemek
- Yerel halka sürdürülebilir fayda sağlamak
- Karar verme mekanizmalarına yerel katılım
- Hem ziyaretçi hem de yerel halk için eğitim bileşenleri

Ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri - Çevresel etkiler

Ekoturizme karşı artan ilgi beraberinde birçok olumlu sonuç da getirmiştir. Dünyanın birçok bölgesinde hükümetler değerli doğa alanlarını doğal park ya da koruma alanı haline getirmekte, bunları tarım, kereste ticareti ya da madencilik gibi çevreye zarar veren faaliyetlere karşı koruma altına almaktadır. Ekoturizmdeki en önemli artışlar koruma alanlarının en fazla olduğu yerlerde gerçekleşmiştir. 1997'de Güney Afrika'yı ziyaret eden 6 milyon turistten yaklaşık %60'ı bir ulusal park ya da doğa rezervine (koruma altına alınmış alana) gitmiştir. Bazı eko tatil köyleri çevreye karşı önemli taahhütlerde bulunmakta, turistlerin yarattığı etkiyi ve kendi ekolojik ve toplumsal izlerini ayrıntılı bir şekilde izlemektedirler. Lüksten uzak kulübelere enerji kaynağı olarak elektrik ya da odun değil propan, gaz yağı, güneş ya da rüzgar enerjisi kullanılmakta, ev içinde su tesisatı bulunmamakta ve mümkün olduğu kadar az atık üretilmektedir. Kosta Rika'nın en gözde ulusal parklarından Manuel Antonio'daki Si Como No tatil köyünde güneş enerjisi kullanılmakta, ulaşım araba ya da yürüyüş yolu yerine hava köprüleriyle sağlanmakta, erozyonu engelleme aracılığı ile bölgeye özgü bitkiler yetiştirilmektedir (Mastny, 2002).

Ekoturizm her ne kadar çevre dostu hedeflere sahip olsa da doğru

yönetilmediğinde olumsuz etkileri olabilir. Ekoturizmin olası etkileri arasında aşırı kalabalığın yarattığı tehdit, erozyon, ormanların tahribi, artan ulaşım olanaklarının ve inşaa faaliyetlerinin yarattığı tahribat, nadir kaynaklar için artan rekabet ortamı, tüm bu etkileri absorbe etme yeteneğinin çok az olduğu ekoturizm merkezlerinde yıkıcı etkilere yol açacaktır (Yücel, 2002). Özellikle turist yoğunluğunun arttığı milli parklar gibi hassas ekosistemlerdeki aşırı yoğunluk doğal kaynakların zarar görmesine neden olmaktadır. Nepal (2000)'e göre Nepal'de yer alan Sagarmatha Milli Parkındaki en belirgin etkiler; turist sayısının yüksek olması, izleme ve yönetim stratejilerindeki eksiklikler, yerel kurumlar ve hükümet politikalarının eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan çöp yığınları ve ormansızlaşmadır. Turist sayısının endişe verici boyutlara ulaşması ve turistlerin parkın belirli bölgelerinde yığılmaları yerel çevre açısından önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Turistlerin doğa ile iç içe olan alanları ziyaret etmeleri yaban hayatındaki hayvan ve bitkileri ve onların davranışlarını de etkilemektedir.

Yaban hayatının hediyeleş eşya amacıyla tahrip edilmesi, kaçak avlanma yoluyla elde edilen fildişi ve aslan pençesinden yapılan kolyeler özellikle Afrika'da yaban hayatını tehdit eden en önemli unsurdur. Hatta gözlemcilik ve fotoğraf çekme gibi tüketici olmayan aktiviteler bile yaban hayatını etkilemektedir. Turist faaliyetleri, yırtıcı ve beslenme faaliyetleri, üreme, anne-yavru etkileşimi ve diğer çok sayıda davranışta değişikliklere ve bozulmalara neden olmaktadır (Andereck, 1993). Ekoturizm alanlarında gerçekleştirilen bazı faaliyetlerin fiziksel çevre üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin somut örnekler şu şekilde özetlenebilir (Demir ve Çevirgen, 2006b);

- Nepal'de doğa yürüyüşü endüstrisinin hızlı gelişmesi Katmandu'nun nüfusunu artırarak yürüyüş yollarının yok olmasına ve kalabalıklaşmaya neden olmuştur. Ayrıca otel inşası için malzeme ve yemek pişirmede odun kullanımı ormanları azaltmış, seller ve heyelanlar ortaya çıkmıştır.

- Kenya'da safari faaliyetleri yaban hayatı popülasyonunu, yaşam alanlarını ve yiyecek kaynaklarını azaltmaktadır. Günümüzde çita nüfusu yok olmanın eşiğine gelmiştir.
- Amerika'daki Yellowstone Milli Parkında turistlerin bıraktıkları çöpler ayıların yaşam alanlarını terk etmelerine ve zamansız ölmelerine neden olmaktadır.
- Brezilya kıyı şeridindeki yetersiz kanalizasyon sistemi nedeniyle dereler, göller ve okyanus kirletilmekte, bu durum yüzme ve balıkçılık için su kaynaklarını güvensiz hale getirmektedir.
- Filipin ve Maldiv Adaları'nda resort inşaat malzemesi için mercan kayalığı kazısı ve dinamitlemesi bu hassas alanlara zarar vermekte ve yerel halkın geçim kaynağı olan balıkçılığı yok etmektedir.

- Ekonomik etkiler

Dünyanın en büyük endüstrisi olarak yerini alan turizm için ekoturizm, yıllık büyüme oranının % 10'dan % 30'a çıkacağı tahmini ile en hızlı büyüyen sektördür. Ekoturizm, doğal güzelliğe sahip ve kültürel açıdan eşsiz alanlar için gelecek vadeden ekonomik gelişme fırsatı sağlar. Doğası gereği ekoturizm, bozulmamış ekosistemleri korur ve bunun sonucunda da sistemin bir kısmını çıkaran maden endüstrilerinden daha uzun süreli ekonomik fırsatlar sağlayabilir. Merkez ve kuzey Saskatchewan bölgelerinde, kereste ve tarım ekonomileri ekonomik istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldığı için ekoturizm, giderek daha cazip ve sürdürülebilir yerel ekonomik kalkınma seçeneği haline gelmiştir. Ekoturizm, toplumlar için ekonomik çeşitlilik getirmiş ve tek sektör bağımlılığını önlemeye yardımcı olmuştur (Saskatchewan Environmental Society, 2009). Gaul (2003)'e göre ekoturizmin olumlu ekonomik etkileri;

- Yerelde yaşayanlar için istihdam olanaklarının artması
- İlave bölgesel gelirler (ekoturizm faaliyetlerinden elde edilen direk gelirler ve parklara giriş ücretleri; yöresel sanatlar ve zanaatlar ile restoranlar, oteller, birahaneler ve buralardan gelen vergiler) sağlamasıdır.

- Ekoturizmin geliştiği bazı destinasyonlarda belirtilen olumlu ekonomik etkilere ilişkin somut örnekler şunlardır (Demir ve Çevirgen, 2006b);
- 1993 yılında Dominik Hükümeti'nin teşvikiyle Karayip'liler doğal ve kültürel kaynaklarının korunması ve ekonomik teşvik sağlanması amacıyla ekoturizmi geliştirmek için bir yöntem planı oluşturmuşlardır. Bu plan yerel halkın katılımı ile onların kültürü, çevresi ve yaşam şartlarını geliştirecek şekilde kaynakların yönetimini sağlamıştır. Böylece yerel halk ürettikleri sepetler, el çantaları gibi el sanatları ve yerel tarım ürünlerinden önemli bir gelir elde etmeye başlamıştır. Örneğin bir el sanatları işçisi aylık 320 Amerikan Doları gelir elde etmekte ve Dominik Cumhuriyeti'nin gayri safi milli hasılasına yılda 1000 Amerikan Doları katkı sağlamaktadır. Ayrıca turizm, yerel halka kendilerine ait mülklerde küçük konaklama olanakları sunmaları, taksi şoförlüğü, tur rehberliği gibi yeni istihdam olanakları yaratmıştır.
- Diğer başarılı bir örnek olarak gösterilen Küba'da, ekoturizmin ülke genelinde sağlayacağı istihdam ve diğer ekonomik faydalarla yakın gelecekte başlıca endüstrilerden biri durumuna geleceği beklenmektedir.

Gaul (2003)'e göre ekoturizmin olumsuz ekonomik etkilerinden biri yerel enflasyona sebep olması (iş gücüne ödenen ücretler ve yerelde üretilen mallarda artış)'dır. TIES'e göre ekoturizmin ortaya çıkarabileceği olumsuz ekonomik sonuçlar ise şunlardır (Demir ve Çevirgen, 2006b);

- Yerel toplumun ekoturizme yönelik beklentilerinin sınırlı olması, onların doğal ve kültürel kaynaklarını koruma konusundaki isteklerini azaltmak gibi bir sonucu da beraberinde getirmektedir
- Yöredeki oteller ve benzeri tesislerin su ve enerji gibi kaynakları aşırı tüketmeleri, bölgedeki fiyatları arttırmakta, elektrik ve su kesintilerine neden olabilmektedir.

- Sosyo-kültürel etkiler

Farklı kültürler ve farklı ırklardan insanları bir araya getiren ve yerel toplum saygısını artıran ekoturizmden elde edilen gelir yerel halka kazanç sağlamakta ve iş

bulmak için yapılan göçleri de kontrol altında tutmaktadır. Böylece yerel bilgiler de toplum içinde kalarak devamlılığı sağlanmaktadır. Gaul (2003)'e göre ekoturizmin olumlu sosyal ve kültürel etkileri; yerel halk için yiyecek ve içme suyu temin etmesi, gelişmiş sağlık hizmetleri, yerel bölgelerde yaşayanlar için geliştirilmiş eğitim, geleneksel kültür elemanlarının yeniden değerlendirmeye alınması ve konfor ve yaşam şartlarının geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Ekoturizmin sosyo-kültürel çevre üzerindeki olumsuz etkileri ise (Demir ve Çevirgen, 2006b);

- Festivaller, şovlar, gösteriler gibi kültürel faaliyetlerin bir ticari etkinlik olarak turistlere sunulmaya başlanması bu değerlerin orijinal yapısını bozmakta ve kültürel bozulmalara neden olabilmektedir
- Ekoturizmin yerel sosyal sistem üzerinde olumsuz etkileri görülebilmektedir. Bu etkiler; konaklamalar, hizmetler, alt yapı gibi yerel olanakların turistlerle paylaşılması, yönetim ve profesyonel kadrolar için yöre dışından büyük yetki ve yüksek ücretlerle istihdam sağlanması, kumar, çeşitli suçlar, alkol tüketimi gibi faaliyetlerin artması, ziyaretçi sayılarının artmasıyla dilde ve yerel kültürde bir erozyon olması gibi durumların ortaya çıkardığı rahatsızlıklar şeklinde belirtilebilir.

Ayrıca, turizmin geliştirilmesi amacıyla yerel ve doğal alanlarda önemli değişiklikler yapılmaktadır. Yerel topluluklarda, insanlar topraklarından ve yüzlerce yıldır kullandıkları deniz ve doğadan mahrum bırakılmaktadır. Geleneksel üretim faaliyetleri ortadan kaldırılmakta onun yerine mevsimlik faaliyete dayanan bir kültür ve ticari bir ilişki biçimi kurulmaktadır. Böylece, bir kültür tümü ile ortadan kaldırılarak turizm endüstrilerine fonksiyonel bir yapı kurulmaktadır (Erdoğan, 2003). Gaul (2003)'e göre ekoturizmin olumsuz sosyal ve kültürel etkileri; hızlı nüfus artışı, yerel halkın memnuniyetinde azalma, yerel halkın yeme alışkanlıklarında değişiklikler, yereldeki sosyal ilişkilerde bozulmalar, suç oranlarında artış, HIV/ AIDS gibi bulaşıcı hastalıklarda artış, yerelde yaşayanlarda

sağlık problemlerinin artması ve yerel dil ve lehçenin uluslararası dillerle yer değiştirmesidir.

Tartışma ve Sonuç

Ekoturizm, son yirmi yılda dünya çapında hızlı bir şekilde gelişme göstermiş ve çok sayıda gelişmekte olan ülkenin ekonomisinde önemli bir yer almıştır. Ayrıca ekoturizm çevresel ve sosyo-kültürel etkileri, koruma-kullanma dengesine olumlu katkıları ile de değerlendirilmiş ve hassas doğal ve kültürel çevrelere odaklı bir turizm türü olarak nitelendirilmiştir. Amacına, ilkelerine ve diğer turizm türlerinden ayrılan özelliklerine uygun olarak gerçekleştirilmeyen ekoturizm aktiviteleri, özellikle milli parklar gibi duyarlı ekosistemlerde oluşacak aşırı yoğunluk nedeniyle doğal kaynakların bozulmasına, hatta yok olmasına neden olmuştur. Bu nedenle ekoturizmde sürdürülebilirliğin sağlanması için ekoturizm faaliyetlerinin çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerinin bilinmesi ve bu etkilerin planlanma sırasında dikkate alınması gerekmektedir.

Ekoturizmde alanın taşıma kapasitesinin dikkate alınması ve alana getirilecek faaliyet ve olanaklar ile kullanıcı sayılarına sınırlamalar getirilmesi, kaynakların korunarak kullanımı açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü ekoturizme kaynak olan doğal ve kültürel değerlerden, kullanım kapasitelerini aşan miktarlardaki faydalanmalar ve yanlış yer seçimleri, bu kaynakların korunmasına ve devamlılığına olumsuz yönde etki yapmaktadır. Bu nedenle, ekoturizm potansiyelinin temelini oluşturan bu değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanarak gelecek nesillere aktarılması için ilgili disiplinler tarafından, alanın ekoturizm açısından kapsamlı bir envanterinin çıkarılması ve ekolojik bakımdan hassas yöreler ile bu yörelerin taşıma kapasitelerinin belirlenerek, taşıma kapasitelerinin aşıldığı ve ziyaretçi aktivitelerinin yoğunluğu nedeniyle vejetasyon, toprak, su ve yaban hayatının etkilendiği ve özgün niteliği değişen yörelerde acil önlemler alınması gerekmektedir. Ayrıca, ekoturizmin doğal ve kültürel mirasın korunması ve kırsal kalkınmadaki rolü göz önünde bulundurularak ekoturizm uygulamaları için

ulusal strateji ve özel programlar hazırlanmalı, ekoturizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması için gereken planlama, yönetim ve izleme etkinliklerine ilişkin yöntemler saptanmalıdır. Ekoturizm yörelerinde yapılacak planlama çalışmalarında ise planlamanın her aşamasına yerel halkın katılımının sağlanması gerekmektedir. Turist, yerel halk, ilgili kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin (meslek örgütleri, vakıflar, dernekler, vb.) birlikte çalışması ekoturizmde sürdürülebilirliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ekoturizm ile bilinçli bir planlama ve uygulamayı beraberinde getiren sürdürülebilir turizmde ise çevre koruma ile sosyo-kültürel ve ekonomik gelişme bir bütün olarak ele alınmalıdır. Ekoturizmde sürekliliğin sağlanmasında ekoturizm ilkelerine bağlı kalmak gerekmektedir. Ancak birçok örnekte, ekoturizm ilkelerinin aksine; yerel halkın ekoturizmden yeteri kadar faydalanamadığı, daha fazla kar elde etmek amacıyla doğaya zarar veren yatırımların yapıldığı görülmektedir. Bilinçsiz ve plansız yapılan turizm yatırımları, çevre değerlerinin bozulmasına ve yerel kültürün zarar görmesine neden olmaktadır. Bu olumsuzlukları önlemek için yörelerin ekoturizm potansiyellerinin doğru bir şekilde saptanması ve doğayla bütünlük sağlayan yatırımların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ekoturizmin geliştirilmesi kapsamında turizm politikaları hazırlanmalı ve devlet politikası olarak benimsenmelidir. Bu politikalar ekoturizm yatırımları için, özellikle yöre halkının gelir sağlanmasını destekleyici nitelikte uygulanmalıdır. Ekoturizm; ekoturizm fırsatlarının oluşturulması ve sürdürülmesi için ev sahibi ülke veya bölgeye sorumluluk yüklemektedir. Bu nedenle yerel halkın; kültürel bütünlüğü, ekolojik bütünlüğü, biyoçeşitliliği ve yaşam destek sistemlerini korurken; sosyal, ekonomik ve estetik ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde doğal kaynakların yönetimi için dengeli bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Ekoturizmin çevre ve topluma karşı daha fazla sorumluluk üstlenmesi için ise, devletlerin yerel arazi ve kaynak mülkiyetini artırıcı, yerel pazara ulaşımı kolaylaştırıcı, sömürü amaçlı işletmelerin gelişimini

engelleyici politika ve düzenlemeler oluşturmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak; ekoturizmin amacına uygun olarak gerçekleştirilebilmesi için, yöresel değerler korunmalı, çeşitli tanıtımlar, festivaller ve konferanslarla yöre tanımlı hale getirilmeli, gerçekleştirilecek aktiviteler doğaya müdahaleyi içermemeli ve doğal kaynaklar bilinçli bir şekilde kullanılarak sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Ayrıca ekoturizm faaliyetlerine katılan ziyaretçilere bölgenin ekosistemi, yerel kültürler ve sürdürülebilirlik konularında bilgilendirmeler yapılmalı ve ekoturizmden en fazla etkilenecek kesim olan yerel halkın, bölgelerinde gelişen ekoturizmin yol açacağı etkiler konusunda önceden bilgilendirilip bu konuda eğitim almaları sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Akşit S. 2007. Doğal ortam duyarlılığı açısından sürdürülebilir turizm. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 23, Yıl: 2007/2, 441-460.

Andereck K.L. 1993. The impact of tourism on natural resources. Parks and Recreation, 28(6), 26-32.

Anonim, 2007. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013. Yayın No: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları-3085, 101 s., Ankara.

Arslan Y. 2005. Erdek ve çevresinin ekoturizm açısından değerlendirilmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı:13, 29-53.

Avcıkurt C. 2007. Turizm sosyolojisi, turist-yerel halk etkileşimi, ISBN: 978-975-8326-75-4, 184s, Detay Yayıncılık, Ankara.

Caldicott J., Fuller D. 2005. The concept and relevance of ecotourism to indigenous economic and human development in remote Australian communities. Centre for enterprise development and research, Southern Cross University Coffs Harbour Campus in Conjunction with the Centre for Regional Tourism Research (CEDOR), Occasional paper No:6, 18 s, Australia.

Collin P.H. 2004. Dictionary of environment & ecology. EISBN-13: 978-1-4081-0222-0, 265 s, Bloomsbury publishing plc, London.

Çelem H., Kılıç Benzer A.N. 2007. Bolu-Göynük ve yakın çevresi doğal ve kültürel kaynaklarının ekoturizm açısından değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kesin Raporu, 293 s, Ankara.

Demir C., Çevirgen A. 2006a. Turizm ve çevre yönetimi sürdürülebilir gelişme yaklaşımı.

ISBN: 975-591-845-0, 188 s, Nobel yayım dağıtım, Ankara.

Demir C., Çevirgen A. 2006b. Ekoturizm yönetimi., ISBN: 975-591-844-2, 222 s, Nobel yayım dağıtım, Ankara.

Erdoğan N. 2003. Çevre ve (eko)turizm. ISBN: 975-93130-2-2, 317 s, Erk yayıncılık, Ankara.

Erdoğan N. 2005. Sürdürülebilirlik açısından Türkiye’de ekoturizm gerçeği. Ekoloji Magazin-Doğa, Çevre ve Kültür Dergisi, Sayı 6, (Nisan-Haziran 2005), 36-41.

Gaul D. 2003. Environmental impacts of ecotourism a review of literature. Web Sitesi: www.fao.org/forestry/foris/pdf/foph/ecotour.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2009.

Gössling S. 1999. Ecotourism: A means to safeguard biodiversity and ecosystem function?. Ecological Economics, 29(2), 303-320.

Gössling S., Hall C.M., Weaver D. B. 2009. Sustainable Tourism Futures Perspectives on Systems, Restructuring and Innovations, (Editörler: GOSSLING, S., HALL C.M. ve WEAVER D. B., Sustainable Tourism Futures Perspectives on Systems, Restructuring and Innovations), 1-19, New York.

Hounscome R., Ashton P. 2001. Sustainable development for the mining and minerals sector in Southern Africa. Draft position paper for the mining, Minerals and Sustainable Development Project (MMSD Southern Africa), 16 s, Stellenbosch.

Leung Y. F., Marion J. F., Farrell T. A. 2008. Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism: a Strengthening Role, (Editörler: MCCOLL, S.F. ve MOISEY, R.N., Tourism, Recreation and Sustainability 2nd Edition Linking Culture and The Environment), 19-38, USA.

Marques L.C. 2000. An evaluation of ecolodges in the Brazilian Amazon. Ecotourism Conference in the Dominican Republic, (20-22 July), Web Sitesi: <http://kiskeya-alternative.org/publica/diversos/ecolodge-brasil.html>, Erişim Tarihi: 01.04.2009.

Mastny L. 2002. Uluslararası turizmin yönünü değiştirmek. Dünyanın Durumu 2002, Worldwatch Enstitüsü Raporu, TEMA Vakfı Yayın No: 37, S 133-166, İstanbul.

McColl S. F., Moisey, R. N. 2008. Pathways and Pitfalls in the Search for Sustainable Tourism”, (Editörler: MCCOLL, S.F. ve MOISEY, R.N., Tourism, Recreation and Sustainability 2nd Edition Linking Culture and the Environment), 1-17, USA.

Nepal S.K., 2000. Tourism in protected areas the Nepalese Himalaya. Annals of Tourism Research, Vol. 27, No. 3, 661-681.

Özkan Yürük E. 2003. Turizmin geleceği: ekoturizm. Standard Dergisi, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi A.Ş., Yıl:42, Sayı:500, Ankara.

Öztürk S. 2005. Kastamonu-Bartın Küre Dağları Milli Parkı'nın rekreasyonel kaynak değerlerinin irdelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, 138-148.

Saskatchewan Environmental Society 2009. The ecotourism incentive: Economic development while preserving the environment, Web Sitesi: <http://www.enviromentansociety.ca/issues/forests/ecotourism.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2009, 8 s., North Saskatoon, Saskatchewan, Canada.

The Nature Conservancy 2009, Web Sitesi: www.nature.org/aboutus/travel/ecotourism/about/art667.html, Erişim Tarihi: 04.04.2009.

TIES 1990. Description and Ecotourism principles, Web Sitesi: <http://www.ecotourism.org>, Erişim Tarihi: 09.03.2009.

UNESCO ve MAB 2002. Ecotourism and sustainable development in biosphere reserves: Experiences and prospects. Workshop Summary report, Quebec City, May 24-25, 55 s., Canada, Web Sitesi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001277/127757e.pdf>, Erişim Tarihi: 15.07.2009.

World Ecotourism Summit 2002. Québec declaration on ecotourism. International year of ecotourism 2002, 19 s., Québec City, Canada, Web Sitesi: <http://www.gdrc.org/uem/ecotour/quebec-declaration.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2009.

WTO 2009. WTO-UNEP concept paper. International year of ecotourism 2002, Web Sitesi: www.world-tourism.org, Erişim Tarihi: 10.03.2009.

Yücel C. 2002. Turizmde yükselen değer: ekoturizm. TÜRSAB Ar-Ge Departmanı, Nisan 2002, Web Sitesi: www.tursab.org.tr, Erişim Tarihi: 16.03.2009.